

Nagy Pál

Az ember tragédiája - modern világirodalmi művek forrása

Idegen tollakkal ékeskedem. Csak annyit teszek ugyanis, hogy *Fáj Attila* egyetemi tanár kutatásainak eredményét összefoglalom, s felhívom a figyelmet *Vas István* egyik - kellőképpen nem értékelt - tanulmányára.

Fáj Attila tanulmánya (*Az Ulysses és a Finnegans Wake* ihletői) a *Magyar Műhely* Joyce- különszámában jelent meg, 1973 szeptemberében.

Néhány szót a szerzőről. Fáj Attila 1922-ben született Budapesten. 1947-ben bölcsészkaron doktorált, filozófiából. Ezután matematikai tanulmányokat folytatott, ugyancsak Budapesten. 1957-től a Genuai Egyetem bölcsészkarán tanított filozófiát. Szakterületei: a logika, a tudományelmélet, az összehasonlító irodalomtudomány és az ún. interdiszciplináris kutatók. Magyar nyelvű tanulmányait a római *Katolikus Szemle*, a müncheni *Új Látóhatár*, valamint a párizsi *Magyar Műhely* közölte, de sokat publikált olasz és angol nyelven is. A *Magyar kutatók külföldön* című jegyzék, melyet a Magyar Tudományos Akadémia adott ki 1998-ban, mint aktív kutatót tartja számon, Genovában.

A tanulmány, mint mondtuk, a *Magyar Műhely*ben látott napvilágot 1973-ban, főbb téziseit azonban Fáj már egy korábbi, angol nyelvű tanulmányában közölte, mely az *Ulysses és a Finnegans Wake* valószínű bizánci és magyar forrásairól szólt. („Probable Byzantine and Hungarian Models of *Ulysses* and *Finnegans Wake*”, *Arcadia - Zeitschrift für vergleichende Literaturwissenschaft* - Berlin, 1968, 48-55.)

Melyek ezek a tézisek?

1. A spirálmenetben haladó történetfilozófia, amelyet James Joyce a 18. századi olasz filozófus, *Giambattista Vico Új Tudomány* c. művéből vesz át, de Madáchtól is átvehetné ezt a ciklusokban, illetve circulus vitiosus-okban haladó történelemszemléletet. (Ahogy Joyce mondja: *moves in vicous cicles*.) *Az ember tragédiája* - akár csak a *Finnegans Wake* - „a halál és az univerzális újjászületés mítosza” - *Umberto Eco* találó megállapítását idézve.

Elhangzott a csesztvei Madách-napon, 1999. október 2-án.

2. A sugarasan (és nem lineárisan), politróp *cogito*: a politróp, vagyis egyszerre, egyidőben ezerarcú, gondolkodó ember. Ádám minden színben más, és mégis ugyanaz a gazdag, önellentmondásokkal teli *személyiség*, akárcsak Joyce regényhősei, Stephen Dedalus vagy Tim Finnegan.

3. Az álom rendkívül fontos szerepe. Ádám végigálmódja az emberiség történetét; lényegében ezt teszi Tim Finnegan is, aki a regény elejétől a regény végéig alszik, illetve tetszhalottként fekszik, fel van ravatalozva.

4. „A váltakozó csapdákba zuhanó, belőlük kimenekülő, elbukó, de feltámadó és új alakban új eszmékért lelkesedő” hős: Earwicker Joyce-nál, Ádám Madáchnál. Női főhőseik is hasonlítanak egymáshoz: nem ésszel akarják felfogni az eseményeket, hanem érzelmileg, az érzékenység és az önfeledés zátonyai között hajózva.

5. Mindkét nagy mű: „emberiségköltemény”; hőseik tiltakoznak mindaz ellen, ami életüket egy irányba akarja terelni, egydimenzióssá akarja tenni. Ezeknek a téziseknek (hipotéziseknek) az elmélyült elemzésébe természetesen nem mehetünk bele; akit a részletek is érdekelnek, olvassa el - nagyobb könyvtárakban megvan - a *Magyar Műhely* idézett különszámát. Ismertesük azonban Fáj Attila elképzelését arra nézve, mikor és hol találkozott James Joyce először Madáccsal. „Kutatásaink szerint valószínűleg Triesztben ismerkedett meg a magyar költővel, mégpedig az első világháború előtt, amikor tíz évet töltött az akkor Ausztriához tartozó városban, ahol angol órák adásából élt. 1908-ban jelent meg a közeli Fiumében (akkor magyar területen) *Az ember tragédiája* első olasz fordítása. (Emerico Madách: *La tragedia dell'uomo*. Poema drammatico ungherese recato in verso italiano da Antonio Fonda sulla versione letterale di Lodovico Czink. Ill. di Michele Zichy, Fiume, 1908. ed. Battara.) Ezt a fordítást olvashatta Joyce is és öccse, Stanislaus is, aki később a trieszti egyetem angoltanára lett. Az utóbbi könyvtárában pár évvel ezelőtt még látható volt e kiadás egyik példánya. Madách művének hatásáról az isztriai olasz intelligencia körében külön tanulmányt lehetne írni. Tény, hogy a *Tragédia* megjelenésekor a legnagyobb trieszti napilap, *Il Piccolo della Sera* kiadója, a magyar származású *Teodoro Mayer* - akiről Joyce az *Ulysses* főhősét, Leopold Bloomot mintázta - vezércikket íratott a drámai költeményről a Monarchia határán túl, Milánóban élő *Antonio Mazzucchetti*vel. (1908. szept. 19-i szám.) Az összehasonlító irodalomtörténetben jártas dráma-kritikus tanulmány-értékű írása *Dante, Goethe, Byron, Kant, Hegel és Schopenhauer* gondolataival veti össze Madách művét és szintéziserejét. Valószínű, hogy ez a cikk hívta fel Joyce figyelmét a fordításra. Az író akkoriban buzgón olvasta az *Il Piccolo della Sera*-t, gyűjtötte belőle a kulturális rovat újdonságait, sőt maga is írt bele több tanulmányt. A háború után, Párizsban, a Triesztben gyűjtött anyagot használta fel a *Finnegans Wake* szerkesztéséhez. Ekkor láthatja viszont feljegyzései közt Mazzucchetti cikkét és a *Tragédiára* vonatkozó egyéb jegyzeteit. Már az említett fordítás előszavából is szinte készen kapta az ötletet, miként egyetemessítse előző regényének alap gondolatát. Az előszóban ugyanis az áll, hogy Madách drámai költeményében tulajdonképpen az emberiség változó formájú élete zajlik, a mű a bolyongónál bolyongóbb ember kolosszális kalandtörténete. Mazzucchetti a *Tragédiát* úgy definiálta, mint Ádám (: az emberiség) bűneinek és erényeinek, gyengeségeinek és energiáinak álmotörténetét. Talán éppen ezt a jellemzést vissszhangozza Joyce-nak saját művéről adott meghatározása: „Ádám energiáinak vagy mérgeződéseinek álmai””. (*Dreams of Ergen Adams.*)

A másik mű, amely joggal hasonlítható *Az ember tragédiájához*: Szentkuthy Miklós *Prae* című, 1934-ben íródott remekműve. Ezt a hasonlóságot a költő Vas István fedezte fel és írta meg egyik tanulmányában. (*Egy igazi avantgardista - Szentkuthy Miklós*, 1968. Megtalálható *Az ismeretlen isten* című Vas István-kötetben. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1974.) Idézzük a tanulmány ide vonatkozó részét. „... itt az ideje helyesbíteni azt a korábbi feltevésemet, hogy Szentkuthynak semmi köze a magyar kultúrához. Van irodalmunknak egy jelensége - igaz, maga is magányos, hagyomány és folytatás nélküli jelenség-, amellyel Szentkuthyt némi öntudatlan rokonság kapcsolja össze: Az ember tragédiája. A végletes gondolkodásnak és végletes képzeletnek ugyanaz a szerves együvé tartozása, ugyanolyan éber és mohó figyelem, amely magába szívja és beleszövi a műbe a kor szellemi áramlatait, mintha itt, Európa peremén gyűjtené össze az európai kultúra egész hagyatékát. Problémaköre is ugyanaz, mint Madáché, persze huszadik századi áttételben, és végeredményben minden léhának látszó, de keserű fintora mögött a madáchi mély komolyság húzódik meg. Éppoly kevésbé művésze a magyar nyelvnek, mint Madách, és mégis, akárcsak Madách, ezen a gyökértelen nyelven olyan értelmi hatásra és pontosságra tett szert, amit izesebb, tösgyökeresebb magyar nyelven aligha lehetett volna elérni. ...Madách és Szentkuthy - tisztában vagyok a hasonlat merészségével, még akkor is, ha nem értékek, hanem jellegek és törekvések hasonlításáról van szó. Vakmerőség, persze, Madách klasszikus világát és ha nem is ragyogó, de szigorú nyelvét Szentkuthy moder módszerével, bonyolult stílusával összevetni. De Madách hű fia volt a diadalmas tizenkilencedik század Európájának: vállalta erkölcsi és művészi normáit. Szentkuthy viszont a huszadik század gyermeke, mutatis mutandis, a Madáchéhoz hasonló áttekintéssel és keserűséggel - s a harmincas és negyvenes évek fordulóján annyira helyénvaló keserűséggel - temette ezt az Európát. >Ha valamilyen irodalmi műre még egyáltalán kíváncsi vagyok, akkor az egy Rabelais típusú szellemé, aki a Totentanz der Kulturen minden zagyvaságát egy végső, Európa-búcsúztató kultúrparódiában monumentálisan kifejezi< - mondja el Tudor Mária királynő, az Orpheus egyik hősnője, kissé kifigurázva, szerzője szándékát. Az Orpheus olvastán nehezen tagadhatjuk, hogy ez a szándék megvalósult: az úgynevezett nyugati kultúra szétbomlásának aligha van érvényesebb művészi dokumentuma.”

Igaza van Vas Istvánnak: Szentkuthy Miklós főműve, a *Prae* is „emberiség-költemény”. Catalogus Rerum: Jelenségek Jegyzéke, *Hanák Tibor* szavával: „az emberi mindenség könyve”. Tárnya az egyetemes létezés, a *káokozmosz*. Ezt a vegyületszót Szentkuthy körülbelül Joyce-szal egyidőben alkotta meg. (Először Szentkuthy *Prae*jében tűnik föl, 1934-ben, majd a *Finnegans Wake*-ben, 1939-ben.) De ha egy szóban kellene összefoglalnom *Az ember tragédiája* tartalmát, jellegét, Madách művével kapcsolatban is ezt a szót használnám: *káokozmosz*.

A *káokozmosz* szó köti össze ezt a három nagy művet, „világszínházat”, amelyet univerzalitás és nagyívű szövegkezelés jellemez. Ez a zseniális öszvérszó: szójáték. S mint Szentkuthytól tudjuk, a szójátéknak rendkívüli költői értéke van, mert „a szójáték nem olcsó humort jelent..., hanem éppen az ellenkezőjét: a lényeg-szenzualizmusnak, a lényeg-összötnek egy, az egész kultúrára kiterjedő módosulását”.

A *káokozmosz* neve Madáchnál „circus” vagy „fórum”, amely

Nagy dolgok színhelyévé alakul át

Annak, ki érez, gondolkodni tud,

ugyanakkor a *romlás* színhelye, ahol a város rommá lesz, elszáll a nagyság, eldül az ol-tár, elzúg a dicsőség.

*Kicsinyszerű az élet, ritkán jönnek,
Mint röpke álmok, nagyszerű napok,
Talán csak, hogy ne essenek kétségbe
Embernagyságon törpe századok.*

*Miljók elvesznek s nem marad utánok
Nyom, míg egy jó s felvési nagy nevét
A szent gúlára, mely évezredeknek
Temetőjére büszke Árnyat vét.*

Madách *A halál költészete* című verséből idéztünk.

Madách fél az elmúlástól, maga és az emberiség pusztulásától, de bízik a dolgok jobbrafordulásában, az isten-ember kezébe teszi a jövőt. Joyce és Szentkuthy káokozmosza az emberi színjáték kozmikus színhelye. Joyce tudomásul veszi, hogy a világban a káosz uralkodik, ez azonban szerinte nem lehet akadály annak, hogy a létező, a *cogito* kialakítsa a maga szellemi rendjét. Szentkuthy szerint az abszolút káosz egy adott ponton maximális renddél alakul(hat) át - ez a hosszú fejtegetés a *Prae* egyik legszebb, legelgondolkodtatóbb passzusa.

Három remekmű - három alternatíva.

Büszkék lehetünk, hogy az első, *Az ember tragédiája* többek között olyan művek inspirációs forrása lehetett, mint a világ legolvasottabb angol nyelvű írójának, a 40 millió példányban kiadott Joyce-nak *Finnegans Wake* c. remekműve, és a modern magyar irodalomban fordulópontot jelentő Szentkuthy-féle nagyregény, a *Prae*.

Mészáros Erzsébet textilterve